
Татяна Астарджиева / Tatyana Astardzhieva

РУСИЯ И БЪЛГАРСКИЯТ НЕУТРАЛИТЕТ (1914–1915 г.)

Russia and the Bulgarian Neutrality (1914–1915)

Summary: The publication addresses some aspects of Russia's diplomatic role on Bulgaria's decision to declare its neutrality in the first year of the world clash and at the end of 1915 to join the Central Powers Unit. The bibliographical reference used shows that during the period 1914–1915 under consideration, the Russian diplomacy pursued a contradictory policy towards Sofia. There is no purpose and consistency of actions, and this is an important obstacle to both the involvement of Bulgaria in a new Balkan Union and as an ally of the Covenant.

Key words: Russia, Bulgaria, Covenant, Central Powers, diplomacy, territories.

В началото на XX век положението на Балканския полуостров крие множество опасности. Налице са конфликти между отделните големи европейски държави. Незавидна е ситуацията в самата Русия, а външната ѝ политика не се отличава със стабилност.

В публикацията се засягат отделни моменти от дипломатическите отношения между Русия и България след Букурещкия договор до намесата на България в Първата световна война. Темата е твърде обширна, поради което акцентът е поставен върху политическата роля на Русия в периода 1914–1915 г. и влиянието ѝ върху обявения български неутралитет и върху решението на софийското правителство за излизане от него.

Интересите на европейските държави в различните точки на света постепенно ги обединява в два отделни блока. В края на XIX век е оформен Тройният съюз, в който членуват Германия, Австро-Унгария и Италия. В началото на XX в. окончателно е сформирана и Антантата с участието на Русия, Англия и Франция. След известно гравитиране Рим доближава политиката си до втория съюз и се откъсва от Централните сили.

През 1912 г. с посредничеството на Русия се оформя Балканският съюз. Младите държави на полуострова решават да сложат сами край на Източния въпрос и до голяма степен това ги мотивира да се обединят. Смятайки, че тяхно право е да наследят европейската част на Османската империя, България, Сърбия, Гърция и Черна гора започват Балканската война. Договорите между тях не уточняват териториалните им претенции и придобивките след войната, още повече, че не съществува единно съглашение. Неудовлетворението на цар Фердинанд и българската армия след май 1913 г. предизвиква Между-

съюзническата война срещу бившите съюзници от лятото на същата година. Втората балканска война обаче бързо погребва надеждите на българските управляващи за обединение на нацията.

След Балканските войни в България на преден план изкрystalизират негативните настроения срещу русофилската политика на правителството. Дори д-р Ст. Данев, който е отявлен привърженик на Русия, не успява да повлияе срещу отрицателните последици, нанесени от войната. Неуспехът на русофилската политическа линия става една от главните причини няколко кабинета да подават оставка. Силно разклатен е авторитетът на Съглашението в София. Тенденцията се засилва още повече от оказаната от Франция на Гърция помощ за Кавала, обвиненията на френската преса към Фердинанд, уличаващи го в посредничество в полза на Централните сили. Още по-болезнено в душите на българите е породилото се недоверие към Петербург. Затова първата промяна в българската столица е правителствена.

В българската столица е съставен коалиционен кабинет от представители на Либералната, Народнолибералната и Младолибералната партия. Властта преминава в ръцете на кабинета В. Радославов–Н. Генадиев. В програмата си те посочват като приоритет заздравяване на отношенията с Австро-Унгария и Германия, без това да вреди на тези с Антантата. Характерен израз на новото правителство е, че „ако филството е спорно, то неговото русофобство не подлежи на съмнение, но и сърбофилството на Русия не е притегателно“⁴¹.

Оказва се, че решенията на Букурещката конференция не са съобразени нито с победите на българската армия през Първата балканска война, нито с националнообединителната българска кауза. Орязана териториално, България получава малки райони от турското наследство. Съществените загуби всяват тревога и затова първостепенна задача на кабинета е да запази спокойствието вътре в страната.

Разрушените междусъседски отношения също изискват дипломатически такт, а немалко са и затрудненията във финансовата сфера. Нужните парични заеми са възпрепятствани както от френска, така и от руска страна. Позицията на Русия дава повод на българския министър-председател да каже: „... след Букурещкия договор за българите и България беше останало едно твърде малко ъгълче в руското сърце. България беше в действителност заменена със сръбската държава, още преди новото правителство да беше дошло и преди да беше правило опити за намиране заем за ликвидиране разходите от Балканската и Междусъюзническата война...“⁴².

Букурещкият мирен договор не решава българския национален проблем, не е решен и въпросът за османското наследство и за статута на Пролливите. Тези факти, заедно с традиционната посока във външната руска политика на Балканите стават двигател, стимулиращ Петербург да заеме най-активна позиция на полуострова.

След Букурещкия мир балканската политика на Великите сили може условно да се раздели на две. Съответно, от едната страна, остават Англия, Франция и Русия, а от другата – Тройният съюз. Постепенно след лятото на 1913 г. интересът на съглашенските държави към България се променя. Те сами разбират, че тя се превръща в „потенциално огнище на напрежение, от което всеки момент можеше да избухне пожар“³. Съседните на България държави образуват негласно съглашение „за запазване на балканското равновесие“ против нея – становище, наложено първо от Румъния. Характерно е, че към него се причислява и Цариград. Този своеобразен съюз се запазва по съвет на русите и цели да даде отпор на бъдещ български реванш. Така стремежите на България остават на заден план в управленските кръгове на държавите от Антантата.

За да привлече вниманието на европейската общественост за разясняване на истинското положение в страната и за несправедливостта на Букурещката конференция, Радославовият кабинет започва пропаганда. Почти във всички западни столици са изпратени делегати. Там българите трябва да разгласят истината за македонското дело в полза на своята държава. В столиците на Тройното съглашение са акредитирани дипломати с нужната политическа ориентация: в Париж – Димитър Станчов, в Петербург – Радко Димитриев, в Лондон – Михаил Маджаров. Последните двама са иззвени русофили. Въпреки начинанията, предначертани от софийския кабинет, в периода след Междусъюзническата война България изпада в международна изолация. За пораженията София обвинява Петербург и страната е завладяна от силни антируски настроения. България остава сама на европейската сцена, без покровител. Управляващите поемат по пътя за сближаване с Великобритания.

От своя страна, Сърбия изказва претенции за големи територии, които не се изчерпват с досегашните придобивки. Съществената разлика този път е, че тя е подкрепена от Русия.

В международното пространство отново започва да се обсъжда идеята за Балкански съюз. Но поставена в изолация, България като бивш член не намира начин за неговото възстановяване. Към момента тя е победена, отслабена и териториално окъсана. Подобно положение не застрашава съседните държави и дори ги устройва. София не може да предяви претенции, а оставена сама – положението ѝ задоволява обкръжаващите я страни и Русия.

Нееднократно в историческата литература се говори за австрофилския характер на Радославовия кабинет. Подобна позиция оправдава постъпките на България за сприятеляване с Централните сили. От своя страна, те залагат на София, а и на Букурещ и Турция, за присъединяване към Тройния съюз и образуване на антируска и антисръбска групировка⁴. Съветите на Германия и Австро-Унгария не водят до конкретни резултати. Виена и Берлин не са настоятелни пред българското правителство, имайки предвид скорошната загуба във войната. Двете западни държави са наясно, че отслабената и изпаднала в изолация България няма да им донесе особени дивиденди.

Периодът след Междусъюзническата до Първата световна война се характеризира със сложност в европейската дипломация. Противоречивата политика на западните страни се отразява и върху младите държави на Балканския полуостров. Все пак може да се отбележи, че най-активна в региона остава Русия. Констатациите относно отношението ѝ към българския кабинет твърде точно се отразяват в следното: „Политиката ѝ обаче не бе достатъчно целенасочена, беше разяждана от вътрешни съмнения, които често намираха израз в непоследователни и противоречиви решения“⁴⁵.

Петербург се стреми да възстанови разрушения Балкански съюз на антиавстрийска основа. Желанието е в него да членуват Сърбия и Черна гора, евентуално Румъния и България, а Гърция да бъде неутрализирана. Разчита се, че по този начин Букурещ ще се отдалечи от Виена. Характерно е, че в този период руските управляващи залагат повече на Румъния в сравнение с България. Самият руски външен министър прави няколко изявления по този въпрос. В началото на 1914 г. С. Сазонов казва: „Нито Русия, нито, уверен съм, останала Европа ще допусне да се наруши статуквото, установено в Букурещ и Цариград. А Румъния също бранеше неприкосновеността на Букурещкия договор...“⁴⁶.

Подобно изказване оправдава твърдението, че Сазонов не намира смисъл да помага на България за нейната справедлива кауза. На този етап той предпочита да откъсне Букурещ от сферата на Тройния съюз и така да осигури за Русия пряк контакт със Сърбия. Оказва се, че при настоящите обстоятелства, когато България не е „пряк коридор към Сърбия“⁴⁷, се налага задачата да изпълнява Румънското кралство. Дори френският посланик в Букурещ се изказва пред С. Радев, че „целта на френско-руската политика не е толкова да я обвърже с Антантата, а предимно да я отдалечи от Германия и Австро-Унгария и да види Румъния свободна и с развързани ръце“⁴⁸.

Отбягването на България постепенно придобива съвсем прозрачен образ. Явна става поддръжката на Русия към румънските аспирации – Трансилвания, Южна Добруджа, а посещението на император Николай II и С. Сазонов в Констанца през юни 1914 г. е поредното доказателство.

Истина е, че сравнително малко дипломати вярват в сближаването между Петербург и Букурещ. Хилми паша например казва: „Не вярвам румънските държавници току-тъй скоро и леко да се хвърлят в обятията на Русия... Русия иска по всякакъв начин да привлече Румъния към себе си... Велика Румъния и Велика Сърбия заплашват най-много българите и гърците, а след това и нас, турците“⁴⁹.

В защита на добрите отношения се оказва словото на Сазонов, произнесено пред Руската дума. Когато в началото на юни става известна визитата на Николай II в Румъния, руският министър отново защитава букурещкото равновесие на Балканите: „За руската дипломация бе важно да се запази споразумението между Румъния, Сърбия и Гърция за защита на Букурещкия мир и България да не може да скъса обръча около нея“⁴¹⁰.

Въпреки намеренията си, дипломатите на Русия подканва неколкократно Сърбия да направи териториални отстъпки на България. В началото на 1914 г. разколебаната външната руска политика намира израз в действията и изказванията на Сазонов. Значителна роля в тази насока изиграва пребиваването на Н. Пашич в руската столица. Външният министър на Русия призовава Щип и Кочанида бъдат предадени на България. Пашич обаче не отдава значение на казаното и защитава Сърбия в ролята ѝ на славянски авангард на Балканите, имайки предвид евентуален конфликт с дуалистичната монархия. В същото време сръбският премиер не отрича възможността за отстъпки пред българския пълномощен министър Р. Димитриев. И макар че Сазонов вече полага спорадични усилия за присъединяването на България към антиавстрийския блок, в края на краищата се съгласява със сръбския си колега и се примирява с неговите предложения. Налага се идеята за финансов натиск, придружен със заплахи. Франция напълно подкрепя твърдата линия на императорския двор. Единствено френският посланик в София – Панафийо, се възпротивява, но му е наредено стриктно да изпълнява общата съгласенска политика.

Третият представител на Антантата – Великобритания, отказва намеса на този етап в руско-българските отношения. Подобно поведение от страна на Форин офис доказва, че липсва консолидация в мненията на държавите съюзнички и че не е настъпил моментът за разрешаването на българския национален въпрос.

Финансовите затруднения на България след Балканските войни принуждават външния министър Н. Генадиев и министъра на финансите Д. Тончев да отпътуват за Париж. От създалата се ситуация се възползва Русия. Франция гарантира отпускане на заем при условие, че София се разбере с Петербург. Оказва се, че желанието на руските официални кръгове е българите да се откажат от Македония. За постигането на целта се предвижда да бъдат ангажирани руският посланик във френската столица Ал. Изволски и този в българската – Савински.

Уловката бързо е разгадана от двамата български дипломати. Д. Тончев разбира, че на страната му са поставени политически условия, което означава намеса във вътрешните ѝ работи. Вместо отделяне от австро-германското сфера се достига до гравитирането на България към Централните сили.

Спешната нужда от финансиране принуждава софийския кабинет да потърси други механизми за кредитиране. И той се спира на Берлин. В същото време Петербург не обръща достатъчно внимание на положението, заблуден от подадената информация на Савински. Но разбирайки плановете на София, С. Сазонов рязко променя курса. На България е предложен заем, но отново с условности. Недалновидността на Савински го издава – поискана е оставката на В. Радославов и целия кабинет.

Същевременно С. Сазонов предупреждава Р. Димитриев, че ако България „склучи заем в Германия, Франция ще стане най-непримирим враг, който ще ни бойкотира навсякъде и във всичко, та трябвало добре да помислим“¹¹.

Поражението на руския посланик в София е пълно, когато през юли 1914 г. Народното събрание одобрява заем от „Дисконто Гезелшафт“. Перипетиите, през които преминават преговорите по заема, съвсем не са малко, но Берлин предприема крачката, за да прекрати финансовата зависимост на София от Париж заедно със засилване на дипломатическите връзки с кабинета на Радославов. Все пак Германия продължава да смята, че Букурещ ще е по-полезен за съюза, докато българското правителство в даден момент ще се присъедини отново към Русия¹².

С. Сазонов този път реагира светкавично. България е обвинена, че чрез заема се е присъединила към Тройния съюз и е отхвърлила по-доброто предложение на Съглашението. Следват нападки към софийския кабинет в чуждестранната преса. За българите най-неприятни са изданията на руската преса.

До голяма степен значителна роля за нормализирането на българо-руския тон изиграва Р. Димитриев. Назначаването му за пълномощен министър в Петербург доказва, че въпреки ориентацията на българския кабинет към Централните сили след Междусъюзническата война не е елиминирана възможността за сближаване на отношенията със съседите и с Русия. Отличните впечатления на императорския двор за русофила се допълват от мнението на руския посланик в Букурещ – Арсениев. Той смята, че заемането на поста от Димитриев е доказателство за разбирателството между двата народа¹³.

След назначаването му в Петербург, една от първите срещи на Димитриев е със Савински. Основна тема на разговора става ревизията на Букурещкия договор. Руският дипломат изказва мнение, че вероятността за промяна е минимална, тъй като, ако тръгне да защитава българите, Певчески мост ще се окаже сам на международната сцена. В диалога Савински дава нова насока, съветвайки България да се споразумее със Сърбия – дело, на което Русия ще съдейства. На същото мнение е и Сазонов. Според външния министър единственият изход за успокояване на ситуацията на Балканите е сръбско-българско съгласие, като обещава „най-искрено посредничество за добри съседски, а по-късно и съюзнически отношения“¹⁴.

През първите години на ХХ век в Европа се разкриват два основни конфликта – австро-сръбският и герmano-френският. Става ясно, че и най-незначителният повод лесно може да предизвика пожар. Нито Русия ще позволи Сърбия да бъде разгромена, нито Германия ще гледа безпристрастно погрома на Австро-Унгария. Съществуващите европейска вражда и напрежение почти изключват запазването на мира.

Убийството в Сараево на 28 юни 1914 г. включва механизма за започване на войната, в която участват 38 държави, а характера ѝ се определя като завоевателен. В навечерието на Първата световна война европейските държави, включени в двата военно-политически блока, се чувстват донякъде подсигурени. От своя страна, балканските страни оформят своите предпочитания.

Традиционно ориентираната към Балканския полуостров Русия се сблъсква със същото направление на австро-унгарската политика. Петербург иска

да запази покровителството си над балканските народи, получили свободата си с негова помощ. Дори останалите под турска власт области също свързват съдбата си с русите и ги възприемат като свой съюзник. Все пак не трябва да се забравя първостепенната задача на императорското правителство за осигуряване на контрола в Черноморските проливи.

Русия не се двоуми да окаже помощ на Сърбия. Отношението към България и спечелването ѝ в началото на конфликта, не е поставено на дневен ред от петербургското правителство.

Урокът, получен през лятото на 1913 г., принуждава софийският кабинет да не бърза. Това не пречи на българските представителни лица да мечтаят за национално обединение и да пресмятат какви ползи биха имали от световния конфликт.

На 1 август 1914 г. В. Радославов заявява от името на правителството в Народното събрание, че ще следва политика на неутралитет. Незавидното положение на България след лятото на 1913 г. – отслабена, с намалена армия, враждебността между съседите – правят държавата непривлекателна и за двата воюващи лагера. Известни са някои опити от страна и на Централните сили, и на Съглашението за привличането ѝ към съответния лагер. Но променливата им честота, непостоянството, несъобразяването с българските искания, поставянето на условия, както и нежеланието на българските управляващи за обвързване не водят до положителен резултат. Ситуацията съществено се променя, когато на 30 октомври 1914 г. Турция се включва във войната на страната на Тройния съюз. Почти веднага в София е връчена колективната нота на Антантата, с която се гарантират територии при спазване на български неутралитет.

Отношението на Русия към неутралитета на България не трябва да се възприема еднозначно. Въпреки че Русия не се ангажира с България преди избухването на световната война, съществуват обвинения от руска страна, че София не влиза в конфликта в полза на Петербург¹⁵. Едновременно с това има и руси, които разбират сложността на българо-руските отношения след Междусъюзническата война.

За да обезпечи руската външна политика на Балканския полуостров, С. Сазонов отново се връща към идеята за образуване на нов Балкански съюз. Той подтиква Сърбия сама да направи териториални отстъпки на България заради неутралитета ѝ, но успява да надмине и най-смелите очаквания с предложението – български войски да помагат на сърбите срещу Австро-Унгария. Шансът според него за спечелването на българските симпатии на руска страна е в отстъпването на части от Македония. Друг е въпросът, че отстъпките трябва да се осъществят от Белград, а не от Петербург. Възниква и въпросът дали подобни отстъпки ще са достатъчни за българите, ако те не влязат във войната и продължат неутралитета си. В София обаче управляващите стигат до извода, че спазването на неутралитета няма да донесе нищо съществено и ще е необходима пряка намеса.

Следващото предложение на Сазонов, отравено към Пашич, е отстъпването на част от безспорната зона, а при пълна победа на Антантата – цялата безспорна зона. За Сърбия по-изгодно се оказва спазването на българския неутралитет – положение, непозволяващо на България да предяви сериозни териториални претенции. По този пункт сърби и руси имат различия в позициите си – вторите искат въвличането на България във войната. Създаването на нов Балкански съюз и спечелването на България би довело до нова хегемония на Русия на полуострова, защото Русия „най-добре разбира значението на България като ключ на балканската проблема“¹⁶. Основна пречка се явява нежеланието на бившите съюзници за договаряне и неефективните мерки на Русия за задоволяване на българските национални претенции в Македония.

Една от първите стъпки, предприети от руския двор, е искането България да съгласува политиката си с тази на Петербург. Според официалните руски кръгове, победителката в Първата балканска война трябва да получи Източна Тракия до линията Енос–Мидия, долината на река Струма с Кавала. Предложението се обсъжда в средите на Антантата, но размерите на териториалната компенсация, падаща се на България, смущават нейните представителки. Руските дипломати дават право на „България да получи от Сърбия неспорната зона в Македония, а спорната да остане на Сърбия, от Гърция да получи всички земи, населени със славяни: Костур, Лерин, Воден, Енидже Вардар, Кукуш, Порой, Серес, Драма, Кавала“¹⁷.

Между съгласенската дипломация е постигнато принципно съгласие. Най-много се противи на предложението Англия, която се стреми да запази позициите си в Атина. Преговорите са тайна, а Белград и гръцката столица също не са посветени в тях. В замяна от България се изисква спазването на строг неутралитет, но в случай че Турция реши да прекара войски през нейна територия, София ще трябва да се противопостави със сила.

Във връзка с новите договори в Антантата последват категорични запитвания от руска страна за намеренията на софийското правителство. Докато Сазонов си позволява да поставя почти ултимативни условия на българите, директорът на Близкоизточната канцелария е по-умерен. Княз Трубецкой споделя пред Патев: „За нас е безразлично кой е на власт... стига да ни се дадат доказателства на дело и гаранция за лоялност. Ние желаем увеличението на България и не искаме след войната да има нови незадоволства и неприятности“¹⁸. По-късно князът говори за постигане на равновесие на Балканите след края на войната, като за целта се водят преговори с Атина и Ниш за справедлива компенсация на България заради неутралитета ѝ¹⁹.

Променяйки отношението си към България след избухването на Световната война, Русия изтъква, че младата държава не бива да се отклонява от пътя на своята освободителка. Пред българското правителство тя заявява, че от неговото поведение отгук нататък ще зависят бъдещите двустранни отношения. Факт е, че обявеният български неутралитет не допада на Петербург,

тъй като чрез него липсва категоричност към коя от двете групировки би се причислила София. Императорският двор почти изключва възможността за изоставяне на славянската кауза и своя покровител от страна на българите. Според руските дипломати Съглашението е естественият избраник и морален дълг на българите е включването им във военните действия на негова страна. Следвайки подобна логика, Русия достига до искането България да излезе от обявения неутралитет. Доказателство са разговорите между С. Сазонов и Р. Димитриев в Петроград и на Савински с Радославов в София²⁰.

Много скоро С. Сазонов разбира, че българите няма да подкрепят сърбите особено след неблагоприятния развой на Балканските войни и след Букурещкия договор и поради неспирните аспирации на България към Македония и настроенията на българската общественост към Сърбия. Явно е, че след започването на Първата световна война до влизането на България в нея преценката на руския външен министър неколккратно се променя – от изразяване на категорична позиция до пълно мълчание. Ситуацията създава възможности за лавиране на двете държави, надлъгване, търсене на други партньори, но в крайна сметка пряко ще засегне взаимните руско-български отношения и ще ги влоши.

Раздразнението на Русия от обстоятелството, че България не определя своите симпатии, се пренася в изискването да се изостави строгият и да се предприемат стъпки за дружествен български неутралитет. Генерал Леонтиев съветва за „едно безусловно свързване съдбата на България с Русия, без никакви уговорки и конкретни ангажименти“²¹. Постъпките на Петроград не се нравят на В. Радославов. Руският посланик в Атина успява да успокои ситуацията, декларирайки пред Пасаров: „Вие, българите, сте най-силната нация на Балканите, вие сте най-силната опора на този, който преценява правилно обстановката на полуострова“²².

Всъщност инициативата на Русия за създаване на нов Балкански съюз и за привличане на България към Антантата във войната се препъва в спора за македонските земи. Ненамереният отговор проблем крие опасност България да не бъде привлечена за съюзник. Затова софийският кабинет не се доверява на честолюбието на Съглашението, както и на останалите държави.

Русия, от своя страна, продължава да насърчава разбирателството между Белград и София. Оказва се, че Балканският съюз от 1912 г. служи като опора за руската външна политика на полуострова. Дори в императорския двор се налага становището, че поведението на България е мъдро, тъй като тя иска гаранции за територии, които обаче изключително рядко се поставят за разглеждане. Диалогът между София, от една страна, и от друга – Петроград, Лондон и Париж – е труден. Половинчатите обещания не удовлетворяват българите. В. Радославов предпочита точните разчети, представени черно на бяло.

Държавите от Съглашението и симпатизантите им подозират България в съюзничество с Централните сили. Вярно е, че тя има споразумение с Турция,

но то не е ратифицирано и не влиза в сила. Освен това за българските официални среди е повече от ясно, че Сърбия е заела първенството в руските предпочитания въпреки предупрежденията на Чапрашиков, че България трябва да оставя системно добро впечатление на Русия.

Певчески мост задълбочава непримиримото си отношение към България, която остава неангажирана във войната. Русия приема, че българският неутралитет подпомага румънската двуличност и че принуждава сърбите да държат войски на границата, като поощрява Турция в стремежите ѝ спрямо Русия. Демидов пита Пасаров дали българското правителство ще предприеме мерки поради наложените се обстоятелства. В отговор българският пълномощен министър моли „да не се смесват отношенията на България със Сърбия, с онези между Русия и България...“²³.

Влизането на Турция в Първата световна война на 30 октомври 1914 г. повишава цената на България. Обещанията за Източна Тракия до линията Енос – Мидия срещу нападение на Турция вземат връх. Този път Русия свързва съдбата на Проливите с българо-руските отношения, но министър Радославов не се възползва и потвърждава българския неутралитет.

Придобила смелост след турската намеса, неудовлетворена от недостатъчните обещания, хулена от чуждестранния печат, България излага в пресата чувствата, които я вълнуват. Реакцията в Русия е мигновена. Взаимните обиди стават обект на вестникарското перо и правят силно впечатление. Това принуждава българският военен аташе – майор Преславски – от руската столица да предупреди, че софийският печат „пренася страшно зло на страната“²⁴. Величаенето на Германия, интригите със съседните държави дискредитират България пред руските официални среди и пред руското общество. Българската пропагандна вестникарска кампания до такава степен променя руското мнение, че „дори има българи в Русия, които за да се харесат на русите, хулят всичко българско; а се срещат и студенти, които само за 5 рубли пишат статии против България и Негово Величество царя“²⁵. Публикациите са предимно във в. „Русское слово“.

Вестникарските нападки не попречват за продължаването на дипломатическите разговори. По повод връчването на акредитивните писма руският външен министър заявява пред М. Маджаров: „Готови сме да забравим миналото и да помогнем на България за възстановяване на нейните придобивки, но трябва и българското правителство да покаже своя благосклонен неутралитет“²⁶. Изразено е възхищение от българската армия по време на Балканската война.

Намесата на Цариград във войната доказва, че най-заинтересована за бъдещето на Балканите е Русия и тя променя поведението си, демонстрирайки отстъпчивост пред България. Освен това Петроград вижда възможност веднъж и завинаги да разреши въпроса с Проливите.

Българският кабинет обаче отново не използва готовността за преговори. Позицията, която заемат трите съглашенски столици е, че Букурещкият договор не може да се запази още дълго време.

На 11 ноември 1914 г. дипломатите на Русия, Англия и Франция в София връчват на В. Радославов колективна нота, която гласи, че при запазване на строг неутралитет след войната България ще бъде обезпечена с територии. Придобивките ѝ могат да се увеличат при влизане в сблъсък срещу Турция и Австро-Унгария²⁷. Отговорът на София и отново е отрицателен, тъй като не са назовани конкретни райони, същевременно Белград твърди, че „няма да отстъпи педя земя на България...“²⁸, а Николай II набляга на нестабилната българска политика, и че „всяко нападение срещу съюзна Сърбия би означавало България да изчезне от лицето на земята“²⁹.

Оказва се, че Петроград не е готов да гарантира земи, принадлежащи в днешно време на Сърбия. Ако може да се говори за нещо сигурно, то е спазването на българския неутралитет и за в бъдеще.

Нов тласък в отношенията между България и Антантата дава желанието на Великобритания да въвлече българската армия в Дарданелската операция през март 1915 г. За Хаджимишев става ясно, че без намеса във войната не се предвиждат териториални придобивки. Включването на изток обаче би гарантирало на София земи според Сръбско-българския договор от 1912 г. заедно с Кавала. Мнението на Русия съвпада с това на Форин офис. Единодушието между съюзниците се основава на отстъпки в Източна Тракия. В. Радославов не дава положителен отговор. Изпусната е възможността, предоставена от Лондон и Париж, либералното правителство да предаде писмените си претенции.

Успоредно с гореспоменатите преговори България води разговори с Берлин и Виена, но и в тях залогът е влизането на страната във войната. Предизвикателството да се воюва със Сърбия автоматично означава война и с Русия. Ако Певчески мост поддържа състоянието на неутралитет на българския кабинет, то е заради Сърбия. Неутралитетът поне внася спокойствие в Белград и руската столица. При излизане от неутралитета се предвижда България да се присъедини на страната на Антантата. Оценено е местоположението на България.

В стремежа си да извлече колкото се може повече ползи, българският премиер забавя отговорите. Той решава да продължи преговорите с Тройния съюз. Започналите още през август 1914 г. разговори с Централните сили и изчакването на съглашенските предложения целят проучване на намеренията – въпросът е кой ще предложи повече.

На 16 май 1915 г. Съглашението изпраща нота до София с предложение за влизане на България във войната и сражения срещу Турция. Обещаните земи в документа са следните: до линията Мидия–Енос; част от Вардарска Македония, ако Сърбия бъде обезщетена с Босна и Херцеговина и получи излаз на Адриатическо море; Кавала, ако Гърция се разшири в Мала Азия; за Добруджа се вярва, че ще успеят да съдействат; обещания за финансова помощ³⁰.

Крайгълният камък за въвличането на България се оказва Македония. Обещанията са вероятни и несигурни. На 1 юни българският кабинет отговаря уклончиво на нотата, без да я отхвърля. Неудовлетворението на съюзниците е очевидно и дори руският посланик в Париж Ал. Изволски обвинява София в умишлено протакане. Желанието за печелене на време се сблъсква с нетърпението на търпящата поражения Русия³¹.

Нотите на Съглашението от 21 и 22 юли 1915 г. не са в състояние да разубедят цар Фердинанд, взел няколко дни по-рано решение България да напусне неутралното си положение и да поеме по пътя на Централните сили. Българската дипломация не вярва, че Русия ще успее да застави балканските държави да направят необходимите жертви в полза на България. На 24 август 1915 г. е подписан съюзен договор между Берлин и София.

Неотстъпчивостта на балканските съседи, недостатъчната ползотворност на преговорите и непостоянството в съглашенската позиция (в частност на Русия) насочват българското либерално правителство към съюз с Централните сили. Лавирането в предложенията на Четворния съюз принуждава България да вземе окончателно решение. На 8 септември 1915 г. тя обявява обща мобилизация, а министър-председателят използва оправданието, че страната му преминава в състояние на въоръжен неутралитет с думите: „...Българското правителство няма нападателни намерения спрямо никого от своите съседи. От една страна, с нищо неоправданият ултиматум на Русия, последван от заминаването на всички представители на Съглашението от София, постави внезапно България в едно ненормално международно положение – положение с угрози за нашето бъдеще“³². Истината е, че изказването на Радославов не звучи правдоподобно и няма дипломат, който да повярва на изречените думи.

По инициатива на Русия на 21 септември 1915 г. съглашенските посланици в София посещават българския министър-председател. Те му заявяват, че общата мобилизация и съсредоточаването срещу Сърбия е неприемлив отговор на техните предложения, които се считат за провалени³³. Отново Антантата изчаква българското мнение, за което е наложен срок от 24 часа. Радославов отхвърля ултиматума и на 22 септември съглашенският блок скъсва дипломатическите отношения с България. На 1 октомври 1915 г. тя се включва в Първата световна война на страната на Централните сили.

Кореспондентът на „Таймс“ г-н Вилтон споделя, че ако „България е останала досега неутрална, това е едно велико щастие... Понеже изходът на войната е неизвестен и във всеки случай краят ѝ е далечен, ние трябва да дочакаме часът...“³⁴.

Използваната библиографска справка доказва, че в разглеждания период – 1914–1915 г., руската дипломация провежда противоречива политика спрямо София. Липсва целенасоченост на действията и това е съществена пречка както за въвличането на България в нов Балкански съюз, така и като съюзник на Съглашението. Непостоянството в мнението на руския външен министър

С. Сазонов също има своето значение българският кабинет да остане извън сферата на Русия. Защитата на сръбските интереси, обещанията, изказани без знанието на Белград и Атина, допълнително разгарят враждата и недоверието.

Българското желание да се постигне национално обединение не е разбрано от представителките на Антантата. Те не действат спрямо нея целенасочено и с постоянство, за да я привлекат в съюза си. Не може да се отрече, че софийското правителство въпреки австрофилската си ориентация не елиминира възможностите, предоставени от Петроград, Париж и Лондон. България не си поставя корисни цели и иска онова, за което влиза в Балканския съюз и води Балканските войни. Правилото, от което се ръководи, е простичко – която държава първа разбере териториалните ѝ претенции в Македония, ще я спечели. През 1914–1915 г. това не са държавите от Съглашението, те отдават значение на местоположението и ролята на България в региона на полуострова, но не обръщат достатъчно внимание на стремежите ѝ за обединение. Най-ангажирана, съвсем естествено, отново е Русия. Покровителка на балканските страни, с традиционна и вековна външна политика, насочена към Балканите и сериозно ангажирана за съдбата на Пролитите, Русия полага най-много усилия за присъединяването на София към Четворния съюз. Императорският двор предпочита излизането на България на фронтовата линия, но страхът от българско нападение над Сърбия я заставя да предпочита българския неутралитет. Певчески мост не проявява настойчивост пред белградските управляващи за териториални отстъпки и се хваща в тезата, че и Гърция, и Румъния трябва да дадат пример. Сърбия се оказва преграда на Австро-Унгария към Балканския полуостров, поради което Русия предпочита да я защитава на всяка цена.

БЕЛЕЖКИ/NOTES

¹ **Марков, Г.** Голямата война и българският ключ за европейския погреб 1914–1916. София, 1995, с. 13.

² **Радославов, В.** България и световната криза. София, 1993, с. 70.

³ **Илчев, Ив.** България и Антантата през Първата световна война. София, 1990, с. 32.

⁴ **Стефанов, Г.** Международни отношения и външна политика на България. София, 1965, с. 67.

⁵ **Илчев, Ив.** Цит. съч., с. 40.

⁶ **Марков, Г.** Цит. съч., с. 14.

⁷ **Готлиб, У.** България в международната политика 1914–1915. – В: Известия на Института за история. Т. 23. София, 1974, с. 16.

⁸ Централен Държавен архив (ЦДА), ф. 176 К, оп. 3, а.е. 9, л. 272.

⁹ ЦДА, ф. 176 К, оп. 2, а.е. 1446, л. 104.

¹⁰ **Марков, Г.** Цит. съч., с. 19.

¹¹ ЦДА, ф. 176 К, оп. 3, а.е. 9, л. 179.

¹² **Готлиб, У.** Цит. съч., с. 13–14.

- ¹³ЦДА, ф. 327 К, оп. 1, а.е. 211, л. 28.
- ¹⁴ЦДА, ф. 313, оп. 1, а.е. 2286, л. 2.
- ¹⁵**Илчев, Ив.** Цит. съч., с. 78.
- ¹⁶**Стефанов, Г.** Цит. съч., с. 75.
- ¹⁷ЦДА, ф. 176 К, оп. 3, а.е. 11, л. 390.
- ¹⁸ЦДА, ф. 176 К, оп. 3, а.е. 11, л. 25.
- ¹⁹ЦДА, ф. 313 К, оп. 1, а.е. 2286, л. 6-9.
- ²⁰Дипломатически документи по намесата на България в Европейската война. Т. I. София, 1920, с. 153–154, 323.
- ²¹Централен военноисторически архив (ЦВИА), ф. 23, оп. 2, а.е. 298, л. 15 и ЦВИА, ф. 2, оп. 2, а.е. 35, л. 24.
- ²²**Марков, Г.** Цит. съч., с. 59.
- ²³**Марков, Г.** Цит. съч., с. 80.
- ²⁴ЦДА, ф. 313 К, оп. 1, а.е. 2286, л. 18.
- ²⁵ЦДА, ф. 313 К, оп. 1, а.е. 2286, л. 18–19.
- ²⁶ЦДА, ф. 176 К, оп.3, а.е. 13, л. 70.
- ²⁷ЦДА, ф. 176 К, оп.3, а.е. 15, л. 25.
- ²⁸**Марков, Г.** Цит. съч., с. 94.
- ²⁹ЦДА, ф. 176 К, оп.3, а.е. 15, л. 11.
- ³⁰**Марков, Г.** Цит. съч., с. 144–145.
- ³¹**Марков, Г.** Цит. съч., с. 154–155.
- ³²ЦДА, ф. 313 К, оп. 1, а.е. 2283, л. 15.
- ³³ЦДА, ф. 176 К, оп.3, а.е. 13, л. 86.
- ³⁴ЦВИА, ф. 420, оп. I, а.е. 61, л. 676–677.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Готлиб, У. България в международната политика 1914–1915. – В: Известия на Института за история. Т. 23. София, 1974. [Gotlib, U. Bulgaria v mezhdunarodnata politika 1914–1915. – V: Izvestia na Institutata za istoriya. T. 23. Sofia, 1974.]

Дипломатически документи по намесата на България в Европейската война. Т. I. София, 1920. [Diplomaticheski dokumenti po namesata na Bulgaria v Evropeyskata voyna. T. I. Sofia, 1920.]

Илчев, Ив. България и Антантата през Първата световна война. София, 1990. [Ilchev, Iv. Bulgaria i Antantata prez Parvata svetovna voyna. Sofia, 1990.]

Марков, Г. Голямата война и българският ключ за европейския погреб 1914–1916. София, 1995. [Markov, G. Golyamata voyna i balgarskiyat klyuch za evropeyskia pogreb 1914–1916, Sofia, 1995.]

Радославов, В. България и световната криза. София, 1993. [Radoslavov, V. Bulgaria i svetovnata kriza. Sofia, 1993.]

Стефанов, Г. Международни отношения и външна политика на България. София, 1965. [Stefanov, G. Mezhdunarodni otnosheniya i vanshna politika na Bulgaria. Sofia, 1965.]

Архивни източници:

Държавен Военноисторически архив (ДВИА), ф. 23, оп. 2, а.е. 35 [Darzhaven Voennoistoricheski arkhiv (DVIA), f. 23, op. 2, a.e. 35]

ЦВИА, ф. 2, оп. 2, а.е. 298 [DVIA, f. 2, op. 2, a.e. 298]

ДВИА, ф. 420, оп. I, а.е. 61 [DVIA, f. 420, op. I, a.e. 61]

Централен Държавен архив (ЦДА), ф. 176 К, оп. 2, а.е. 1446 [Centralen Darzhaven arhiv (TSDA), f. 176 K, op. 2, a.e. 1446]

ЦДА, ф. 176 К, оп. 3, а.е. 9 [CDA, f. 176 K, op. 3, a.e. 9]

ЦДА, ф. 176 К, оп. 3, а.е. 11 [CDA, f. 176 K, op. 3, a.e. 11]

ЦДА, ф. 176 К, оп. 3, а.е. 13 [CDA, f. 176 K, op. 3, a.e. 13]

ЦДА, ф. 176 К, оп. 3, а.е. 15 [CDA, f. 176 K, op. 3, a.e. 15]

ЦДА, ф. 313 К, оп. 1, а.е. 2283 [CDA, f. 313 K, op. 1, a.e. 2283]

ЦДА, ф. 313, оп. 1, а.е. 2286 [CDA, f. 313, op. 1, a.e. 2286]

ЦДА, ф. 327 К, оп. 1, а.е. 211, л. 28 [CDA, f. 327 K, op. 1, a.e. 211, l. 28]